

komen. Gemakkelijk was zijn taak hier echter niet. Hij was de eenige der drie predikanten, die de nieuwe richting volgde. Het grootste gedeelte der gemeente was daarenboven aan het oude gehecht, tot op zekere hoogte vrijzinnig, maar uiterst gematigd, van stoute sprongen afkeerig, voor al wat naar het radicale zweemde beducht. In een drukke handelsstad is er weinig tijd om de aandacht aan theologische onderzoekingen te wijden.

Juist Tiele was de man om in zulk een kring met vrucht te arbeiden. Zijn degelijke kennis, zijn fijne smaak, zijn eenvoudige welsprekendheid wonnen hem een steeds aangroeiend gehoor. Zijn onderwijs, ook aan meer ontwikkelden, deed de oogen allengs opengaan voor de onhoudbaarheid der grondslagen, waarop de oude wereld- en levensbeschouwing rustte. Wel ontmoette hij veler tegenspraak en tegenstand; wel vermaande hem het bestuur der gemeente tot omzichtigheid, toen hij in een reeks van preken, die later in het licht verscheen, zijn denkbeelden onomwonden uiteen zette. Maar talrijker werden steeds zijne getrouwe volgelingen, wier hart zich openstelde voor de gezuiverde vroomheid, die het licht der wetenschap niet schuwte. Hoe hij preekte, daarvan getuigen de toespraken, achtereenvolgens van hem uitgegeven. *De gelijkenis van het Vaderhuis*, in 1861, in 1875 herdrukt, *De nieuwe geest des Evangelies in zijne werking en eischen*, in 1865. *De godsdienst der liefde*, in 1868. *Twaalf preken*, in 1873, bij zijn vertrek uit Rotterdam.

„Wat men u waardeerde!” zoo riep, op den gedenkdag van zijn 40-jarigen arbeid in de Broederschap, een afgevaardigde uit Rotterdam hem toe: „Was het om de helderheid, den eenvoud uwer toespraken, was het om den milden godsdienstigen geest die er in leefde; was het om de vastheid van overtuiging die er in sprak; was het, omdat men gevoelde, hier staat een man voor ons, die spreekt, omdat hij gelooft; was het, omdat gij optraadt niet als partijman, maar als een die gedragen werd door het bewustzijn, dat het Godsrijk boven alle partijen staat; was het, omdat gij opbouwdet, waar gij hadt afgebroken, omdat gij de waarheid deedt vinden, waar gij de dwaling hadt bestreden? Wie het voorrecht hebben gehad u te hooren, uw onderwijs te genieten, zij zouden, indien zij hier waren, zeggen: In dat alles en door dat alles heeft Tiele zijn naam geschreven in de geschiedenis onzer hoogere, onzer geestes-ontwikkeling”.

Hij bepaalde zich niet tot zijn arbeid in de gemeente alleen. In 1858 en '59 verscheen, onder zijne redactie, een weekblad, de *Teekenen des tijds* genaamd, bestemd om de nieuwe denkbeelden over godsdienst en christendom in ruimer kring bekend te maken. En toen in 1866 het *Theologisch tijdschrift* werd gesticht, stond op het titelblad ook zijn naam onder de redacteurs, en wijdde hij daaraan zijne beste krachten. Hij trad daar op in het vak, waarin hij sedert dien tijd een Europeeschen naam heeft verworven, de wetenschap der godsdiensten. Reeds had hij getoond, wat hij op dit gebied vermocht. In de reeks van boekdeelen, door den ondernemenden Kruseman uitgegeven, *De voornaamste godsdiensten*, verscheen van zijne hand, in 1864, *De godsdienst van Zarathustra*. In 1872 volgde het eerste deel